

BIULETYN

KOŁA MIŁOŚNIKÓW DZIEJÓW GRUDZIĄDZA
KLUB „CENTRUM” SPÓŁDZIELNI MIESZKANIOWEJ

Rok XV: 2017

Nr 25 (522)

Data odczytu: 28.06.2017 r.

Data wydania: 28.06.2017 r.

=====

1070. spotkanie

Marek Szajerka

800 lat zorganizowanego szkolnictwa na terenie obecnej Polski – Grudziądz jego kolebką

Na lata 2016-2018 przypada rocznica osiemsetlecia powstania zorganizowanego i pionierskiego systemu edukacji na terenie obecnej Polski. Jej organizatorem był św. Chrystian, biskup misyjny Prus¹. Dla polskiego dziedzictwa kulturowego pionierską rolę biskupa Chrystiana odkrył na przełomie XIX/XX w. profesor Antoni Karbowski, wykładowca w Wyższej Szkole Przemysłowej w Krakowie².

O znaczącej roli Grudziądza w tej dziedzinie pisałem już w 2000 r.³ Postawienie tezy o istnieniu ośrodka akademickiego w Grudziądzu w XIII w. i w wiekach

¹ Raczej nie ma się co spodziewać, by była ona szczególnie obchodzona z udziałem blisko współpracującego z Miastem toruńskiego ośrodka akademickiego. Zapewne wspomnienie o tej rocznicy pozostanie jedyną inicjatywą Koła Miłośników Dziejów Grudziądza. Podobnie było z 600 rocznicą założenia w Grudziądzu wodociągu miejskiego w 1415 r. Muzeum im. Ks. dr. Władysława Łęgi odmówiło udziału w promocji tej rocznicy i po roku zorganizowało u siebie prelekcję o wodociągach średniowiecznych w Grudziądzu. Stracona została wówczas też szansa na pokazanie Mikołaja Kopernika, jak zapewne jednego z wynalazców pompy ssąco-tłoczącej, zwanej na Pomorzu Nadwiślańskim wodociągiem Kopernika. Przy takich rozważaniach Grudziądz byłby pionierskim miastem, gdzie w 1. połowie XVI w. taką pompę zastosowano. Obecnie o Mikołaja Kopernika – ekonomistę upomniał się niesłusznie Toruń z okazji wybitcia przez Mennicę Państwową srebrnej monety o nominale 10 złotych. W XVII w. we Fromborku Mikołajowi Kopernikowi wystawiono pamiątkową tablicę za podniesienie wody do góry.

² A. Karbowski jest autorem wielotomowego dzieła: *Dzieje wychowania i szkół w Polsce*, Petersburg 1898.

późniejszych spotkało się z ostrą negacją ze strony pracowników naukowych uniwersytetów Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz Adama Mickiewicza w Poznaniu. Tylko te dwa ośrodki zareagowały negatywnie. Tę postawę reprezentuje artykuł Krzysztofa Kaczmarka z UAM w Poznaniu⁴. W tym samym 2003 r. w Piotrkowie Trybunalskim ukazał się równolegle mój obszerniejszy artykuł na temat szkoły biskupa Chrystiana w Grudziądzu. Dopuszczył go do druku redaktor naukowy Piotrkowskich Zeszytów Historycznych, również mediewista i specjalista od edukacji średniowiecznej Andrzej Wałkowski⁵.

Artykuł ten nie figuruje w bibliografii, publikowanej w Rocznikach Grudziądzkich. W 2012 r. ukazał się w Roczniku Grudziądzkim artykuł Teresy Borawskiej na temat studiów młodzieży grudziądzkiej w średniowieczu i czasach nowożytnych⁶. W artykule tym T. Borawska nie wspomniała o artykułach z 2003 r. Tym samym bibliografia w nim zawarta jest połowiczna. Najcenniejszym jego elementem jest zestawienie 72 biogramów studentów, związanych z Grudziądzem⁷.

Zasadniczo, tylko dzięki przychylności Zarządu Koła Miłośników Dziejów Grudziądza i jego członków mogłem kontynuować swoje badania nad kwestią szkoły średniowiecznej na terenie obecnego Grudziądza. Rezultatem tych badań są artykuły opublikowane w Biuletynach Koła Miłośników Dziejów Grudziądza⁸.

³ M. Szajerka, *Collegium Augustianum w Grudziądzu (128-1772) – uniwersytet nad Dolną Wisłą*, w: Biuletyn Przedmiotowy Nauczycieli Historii, nr 14, pod. Red. M. Jadczyk, Toruń 2000, s. 51-56.

⁴ K. Kaczmarek, Średniowieczne Collegium Augustianum w Grudziądzu. Kilka słów o uniwersytecie, którego nigdy nie było, w: Rocznik Grudziądzki, T. XV, 2003, s. 9-20.

⁵ M. Szajerka, Szkoła biskupa misyjnego Prus św. Chrystiana – przyczynek do dziejów szkolnictwa wyższego w Polsce, w: Piotrkowskie Zeszyty Historyczne, Tom 5, 2003, s. 63-93. Artykuł został zdigitalizowany w ramach projektu realizowanego przez Muzeum Historii Polski w Warszawie:

http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Piotrkowskie_Zeszyty_Historyczne/Piotrkowskie_Zeszyty_Historyczne-r2003-t5/Piotrkowskie_Zeszyty_Historyczne-r2003-t5-s63-93/Piotrkowskie_Zeszyty_Historyczne-r2003-t5-s63-93.pdf

Do artykułu MHP dało następującą adnotację: Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w Internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego

⁶ T. Borawska, *Studia uniwersyteckie młodzieży grudziądzkiej w średniowieczu i u progu czasów nowożytnych (XIV-XVI wiek)*, w: Rocznik Grudziądzki, T. XX, 2012, s. 43-65.

⁷ Ibidem, s. 60-65.

⁸ Zob. [Red.: J. Hinz, M. Maryniak, T. Rauchflejsz], *30 lat działalności Koła Miłośników Dziejów Grudziądza (24 IX 1986 – 31 VI 2016). V Księga Pamiątkowa*, Grudziądz 2016, s. 88-90. Za opublikowanie tych artykułów i redakcję biuletynów składam p. T. Rauchflejszowi oraz J. Hinzowi serdeczne podziękowanie.

Temat przedkolacyjnego Grudziądza i osoby biskupa Chrystiana podejmował również w swoich prelekcjach Wiesław Hawelko⁹.

Pisząc o uniwersytecie, warto niejako na wstępie przytoczyć obszerny fragment hasła *uniwersytet* z Encyklopedii Szkolnej. Historia¹⁰. Jest to konieczne z tego powodu, iż moi oponenti akademicy twierdzą, że nie ma żadnych dowodów źródłowych na istnienie w Prusach uniwersytetu, w średniowieczu. W tym artykule, w materiale ilustracyjnym pokaże skany tych dokumentów i postaram się wyjaśnić dlaczego nie zauważono w historiografii uniwersytetu założonego przez biskupa Chrystiana w 1 poł. XIII w.

Uniwersytet, najstarszy i podstawowy typ europejskiej wielonydziałowej wyższej uczelni. U. powstały w średniowieczu (XII w.) i obejmowały swą działalnością całość nauki; obecnie zakres nauk na poszczególnych u. jest różny. Powstanie u. wiązało się ściśle z rozwojem życia miejskiego. Początkowo wykształciły się dwa modele u.: 1) model włoski, w którym u. były korporacjami, jak gdyby cechami studentów; studenci wybierali spośród siebie rektora, najmowali i opłacali profesorów; 2) model paryski, kolegialny, w którym profesorowie zamieszkiwali wspólnie w tzw. kolegiach, niekiedy z częścią studentów, a rektor był powoływany spośród profesorów. Model włoski został oparty na dawnych szkołach rzymskich; rozwinęły się w nim szczególnie nauki prawne. Model paryski miał za podstawę szkołę katedralną, preferował studia teologiczne, a związani z nim profesorowie znajdowali oparcie w beneficjach kościelnych. W 1224 r. cesarz Fryderyk II założył w Neapolu u., który miał charakter państwowy; profesorowie byli uposażeni przez monarchę, a w promocje miał wgląd przedstawiciel władzy monarszej.

Pełny u. średniowieczny składał się z czterech fakultetów (wydziałów), które nie były w stosunku do siebie równorzędne. Na najniższym szczeblu znajdował się fakultet sztuk wyzwolonych, który przygotowywał do studiów na pozostałych fakultetach. Na szczeblu drugim i trzecim, mniej więcej równorzędnych, znajdowały się fakultety medycyny i prawa. Na szczeblu najwyższym była teologia. Do najstarszych u. europejskich zalicza się u. w Bolonii, który w 1158 został obdarzony specjalnym przywilejem cesarskim Fryderyka I Rudobrodego oraz u. w Paryżu, który uformował się w drugiej połowie XII w. ze szkoły katedralnej oraz szkół klasztornych przy opactwie św. Wiktora i przy klasztorze św. Genowefy. Nieco później powstały także pierwsze u. w Anglii – Oxfordzie i Cambridge. Okresem dynamicznego rozwoju u. był XIII w. Na terenie Włoch powstały wówczas u.: w 1222 w Padwie, w 1124 w Neapolu, w 1246 w sienie a dopiero w 1303 w Rzymie. Około 1230 utworzono u. w Orleanie i Tuluzie (Francja). W tym czasie powstał u. w Salamance (Hiszpania). Najstarszy u. środkowoeuropejski został założony w 1348 w Pradze, kolejno powstały u.: w 1364 w Krakowie, w 1365 w Wiedniu, 1367 w Peczku (Węgry), w 1386 w Heldebergu (Niemcy). W 1409 został założony u. w Lipsku, a w 1419 w Rostocku.

⁹ W. Hawelko, *Biskup Chrystian pan feudalny Grudziądza*, w: Biuletyn Koła Miłośników Dziejów Grudziądza, nr 1 (376), Rok XII (2014) z dn. 8.01.2014 r., s. 12.; W. Hawelko, *Grudziądz miastem sprzed roku 1291*, w: Biuletyn Koła Miłośników Dziejów Grudziądza, nr 32 (373), Rok XI (2013) z dn. 27.11.2013 r., s. 8.

¹⁰ *Encyklopedia Szkolna. Historia*. Warszawa 1993, hasło: **uniwersytet**, s. 650.

Najstarszy u. pol. założony przez Kazimierza III Wielkiego w 1364 w Krakowie reprezentował korporacyjny model włoski, którego rektorem był student; u. ten nosił jednak cechy wszechniczy państwowej, bo profesorowie uzyskali uposażenie ze skarbu monarszego. U. w Krakowie zaprzestał działalności wraz ze śmiercią Kazimierza Wielkiego, ale wznowił ją ok. 1390 roku.

W XIII-XV w. u. spełniały funkcję międzynarodowych ośrodków życia naukowego, były autorytetami w dziedzinie teologii, filozofii i prawa, rozstrzygały spory międzynarodowe. W XIV w. nazwa „u.” stała się synonimem szkoły wyższej (wyższe szkoły mużulmańskie zaczęto również nazywać u.). W XVI w. w różnych krajach europejskich powstały nowe liczne uczelnie, a stare u. straciły dotychczasowy międzynarodowy charakter i nabrały cech narodowych, a nawet regionalnych. W XVI i XVII w. działalność u. stała się hamulcem postępu nauki, ponieważ u. reprezentowały średniowieczną ideologię, przeciwną humanizmowi i empirycznemu przyrodznanstwu. [...] ¹¹.

Przytoczona definicja uniwersytetu średniowiecznego, opracowana przez specjalistów pozwala na nałożenie na nią dokumentów związanych Grudziądem i jego najbliższym regionem.

Pierwsza kwestia. Dla założenia szkoły wyższej wymagana była zgoda papieża, wyrażona w bulli. Takie bulle dla biskupa Chrystiana się zachowały, (il. 1; il. 2). Uważam, że nie powinno się przenosić szablonów dokumentów założycielskich uniwersytetów z 2 poł. XIV w., (fundacje Akademii Krakowskiej i Akademii Chełmińskiej), do okresu ok. 150 lat wcześniejszego. To były inne czasy, inne postrzeganie uniwersytetów.

15.

1217 März 3. im Lateran. Papp Honorius III. verleiht dem Bishofe von Preußen die Facultät, Theilnehmende, welche die Heerbefehren gegen die Ruth der Heiden schügen wollen, mit dem Kreuze zu bezeichnen und ihnen Ablässe wie den Pilgern nach Jerusalem zu ertheilen.

Honorius episcopus, s. s. d. ven. fr. episcopo de Pruzia s. e. a. b. Compatientes angustis et pressuris, quibus baptizatos de Pruzia incessanter affligit feritas paganorum, nitens novam plantationem illorum suis inserviens erroribus extirpare, et ad consolationem (!) eorum paterna sollicitudine aspirantes, presentium tibi auctoritate concedimus, ut christianos de partibus convicinis, qui eisdem auxilium prestare voluerint, contra ipsorum paganorum barbariem militando, tibi liceat crucis signaculo insignire, hiis dumtaxat exceptis, qui crucis signaculum susceperunt, ut irent in subsidium terre sancte, tam illis quam eis, qui aliquos illuc in suis mittent expensis, vel ad eorum subventionem de suis facultatibus ministrabunt, concessa iuxta quantitatem subsidii et devotionis affectum venia peccatorum, secundum quod transitoris Jerosolimam indulgetur. Datum Lateran. V. Nonas Martii, p. n. a. primo.

Aus dem Urbrsp. der Cist.-Kebte. Abschriften in den cit. Copiarren. Aus 2. Davids Abschrift gedruckt in Acta Bor. I. 282, monach öftec. Auch eingetragen in die Reg. Hon. III. An. I, Tom. I, sp. 288., vgl. Raynaldus ad a. 1217. nr. 47.

1. Bulla papieża Honoriusza III, wystawiona 3 marca 1217 r. wyrażająca poparcie dla utworzenia fakultetów.

¹¹Op. cit., *Encyklopedia Szkolna. Historia*, s. 650.

Papst Honorius III. verleiht dem Bischof Christian von Preussen das Recht, daß niemand in den ihm in einem fremden Kirchenprengel verliesenen Gütern den Zehnten fordern solle. — 1218. J. J. 71a

Honorius etc. Christiano episcopo Pruscie. Cum ut lucrificas multos deo abnegaveris temetipsum pro christo animam tuam ponens evangelizando ipsum barbare nationi, deberi tibi credimus quicquid posset aliis de gratia indulgeri. Eapropter Ven. in christo frater, paupertati tue debito compatiens affectu auctoritate presentium tibi personaliter indulgemus ut de possessionibus incultis quas fideles in aliena diocesi pietatis intuitu tibi contulerint, nullus a te vel hominibus tuis decimas extorquere presumat. Nulli ergo etc. nostre concessionis infringere vel ei etc. usque contraire. Si quis autem etc. Datum Rome apud Sanctum Petrum XI. Kal. Iunii anno secundo.

Abdruck im päpstl. Copienbuche des gr. Archivs N° 2.
Beigt V. III. S. 569.

2. Ważna jest kolejna bulla tego papieża z 1218 r. (il. 2.).

O tych bullach w 1961 r. napisali Jerzy Konieczny i Kazimierz Szymański Roczniku Grudziądzkim:

Pierwsze wzmianki o szkołach w ziemi chełmińskiej łączą się z najwcześniejszymi informacjami o misji pruskiej w początkach XIII w., a następnie w okresie panowania krzyżackiego na tej ziemi.

W pracy misyjnej zastąpił się zakonnik cysterski Chrystian. Już w 1218 r. jako biskup pruski myślał o założeniu szkoły i zawiadomił papieża Honoriusza III, że ma zamiar stworzyć szkołę dla młodzieży spośród nawróconych Prusów. Papież zabiegał o popieranie trzech bullach upomniął świat chrześcijański, by przyjąć biskupowi Chrystianowi z należąca pomocą. Zachęcał też między innymi do składania ofiar na założenie szkoły dla chłopców pruskiego pochodzenia.[...] ¹².

Wyniki badawcze A. Karbowiaka odnośnie sukcesu edukacyjnego biskupa Chrystiana, o czym napisali J. Konieczny i K. Szymański:

[...] Przyпуска się, że biskupstwo pruskie miało szkołę od początku swego istnienia, tj. od roku 1215. Brak jednak na ten temat szczegółowych danych. Gdyby się oprzeć na zarządzeniach władz kościelnych z tych czasów, można przyjąć istnienie takiej szkoły czy kilku za pewne. Na przykład papież Inocenty IV zarządził w bulli z roku 1246, aby opaci, przeorzy i zakonnicy przesyłali nowo powstającym szkołom w Prusach wszelkie niezbędne książki. Kilka lat wcześniej, bo w roku 1237, arcybiskup gnieźnieński Fulko wydał zarządzenie obowiązujące całą Polskę łącznie z Pomorzem), aby plebani zakładali przy parafiach szkoły. Inne wiadomości wskazują na to, że wielu biskupów pruski pochodziło z pruskich ziem (biskupi sambijscy: Jakub, Henryk IV, Michał; biskupi pomezjańscy: Rudolf, Jan I, Gerhard, Jan III, Kasper; biskupi warmińscy: Henryk II, Henryk III i inni. [...] ¹³.

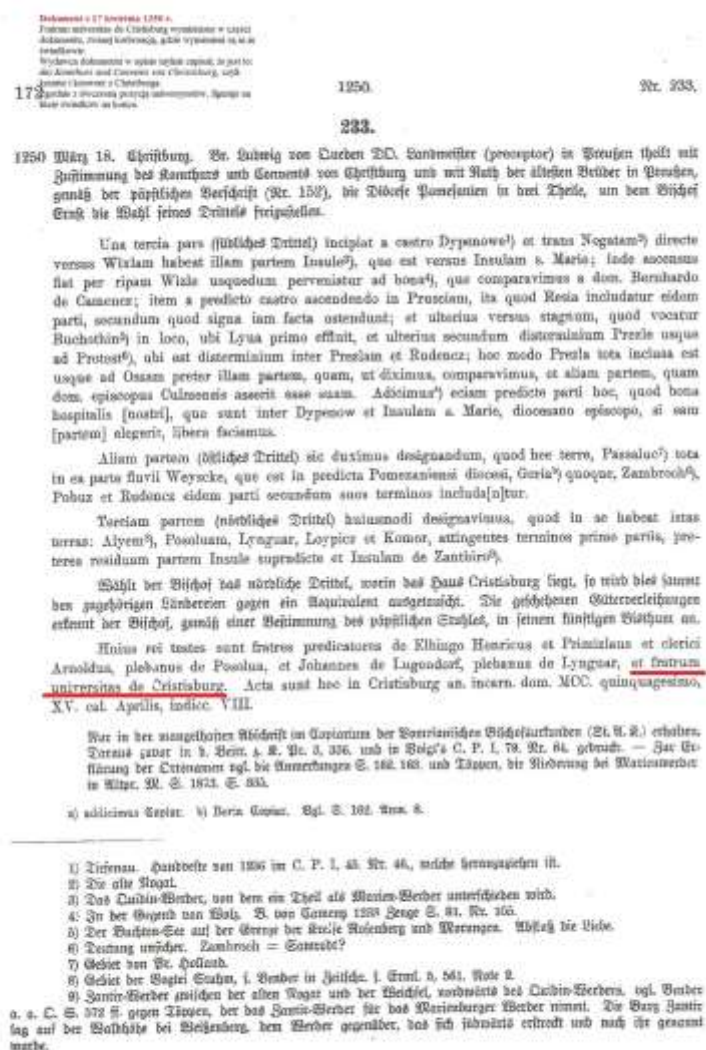
¹² J. Konieczny, K. Szymański, *Dzieje szkolnictwa grudziądzkiego*, cz.1, w: Rocznik Grudziądzki, T. II, 1961, s. 9.

¹³ Ibidem, s. 9-10:

Wyniki badawcze A. Karbowiaka a także wymienionych wyżej J. Koniecznego i K. Szymańskiego odnośnie sukcesu edukacyjnego biskupa Chrystiana całkowicie zanegował Paweł Chmielecki¹⁴.

W nawiązaniu do tezy P. Chmieleckiego, że nie ma żadnych śladów szkoły z 1 poł. XIII w. należy pokazać dwa dokumenty z 1250 r., związane z pertraktacjami o przeniesieniu siedziby biskupa pomezjańskiego do Kwidzyna, (il. 3 i il. 4).

3 i 4. Dokumenty z 1250 r., informujące o podmiocie *fratrum universitas de Cristisburg* (bracia uniwersytetu z Cristisburg).

Dokument nr 3, XV Kalendas Aprilis 1250 r.

¹⁴ P. Chmielecki, *Zarys dziejów szkolnictwa chełmińskiego* (cz. I), w: Rocznik Grudziądzki, T. IV, 1965, s. 31. Napisał on jednoznacznie: *Śladów jakiegokolwiek szkoły z tego okresu nie ma.*

Dokument z 18 kwietnia 1250 roku.
Fratrum vniuersitas de Cristisburc, (Uniwersytet Bract z
Cristisburc) występuje w części dokumentu, zwanej promulgacja,
która jest ogłoszeniem woli wystawcy, albo odbiorcy dokumentu,
albo też społeczeństwu.

— 81 —

N° LXXXV.

Der Landmeister Ludwig von Queden macht bekannt, welchen dritten Theil des Landes Pomesanien der erste Pomesanische Bischof Ernst gewählt habe. — 1250. 19. März

Fratr Ludewicus Preceptor domus sancte Marie Teuthonicorum in Prussia, et frater Heinaricus Stango Commendator et fratrum vniuersitas de Cristisburc, vniuersis Christi fidelibus hanc literam inspecturis salutem in domino. Nouerint tam presentes quam futuri. quod venerabilis pater frater Ernestus de ordine Predicatorum primus Episcopus Pomezanie. de bona voluntate sua et de matura deliberacione sicut in suis literis continetur elegit illam terciam partem in qua est Resia et Prezla et Insula sancte Marie et bona Hospitalis nostri que ei dedimus secundum illam distinctionem que in suis et nostris literis continetur. pro sufficienti tercia parte sua que ipsum ex diuisione nostra facta contingit. secundum quod dominus apostolicus ordinauit. In huius rei testimonium presentem literam sigilli nostri appensione duximus roborandam. Acta sunt hec in Cristisburc Anno incarnationis domini M. CC. quinquagesimo. XIV. Kal. Aprilis Datum eodem die et loco.

Das Original dieser Urkunde im geh. Archiv Schbl. I. N° 3 mit den Siegeln des Landmeisters und des Komthurs von Christburg; beide sind aus dieser Zeit fest. In alten Abschriften befindet sich die Urkunde auch im Buche: Privilegia Pomesan. ecclesias p. IV. und in Privileg. Capituli Pomesan. p. I. aber mit dem Original nicht ganz übereinstimmend. Der Abdruck bei Kozebus V. I. S. 427—428 von einer der Abschriften ist fehlerhaft.

Boigt Bd. II. S. 482.

Dokument nr 4 , XIV Kalendas Aprilis, z 1250 r.

Są to dwa dokumenty, wydane dzień po dniu. Poruszę tu kwestię występowania w dokumentach, z 1250 r. podmiotu prawnego o nazwie: *fratrum vniuersitas de Cristisburc*. Moim zdaniem jest to informacja o bractwie uniwersyteckim w Cristisburc, czyli Uniwersytecie w Cristisburc. Uważam, że w średniowieczu i czasach nowożytnych Grudziądz był dwuczłonowy. Wielokrotnie pisałem o tym w artykułach opublikowanych w Biuletynach Koła Miłośników Dziejów Grudziądza a także na serwisie internetowym Nasze Miasto. Kwestia dwuczłonowości Grudziądza w XIII w. moim zdaniem znajduje odzwierciedlenie w późniejszych dokumentach oraz pieczęciach, również w czasach nowożytnych. O dwuczłonowości świadczy również stworzony w XIII-XV w. system zaopatrzenia miasta w wodę. Ten zabytkowy system jest nadal czytelny w topografii Grudziądza i nie można go ignorować w badaniach nad strukturą miasta w czasach średniowiecza i nowożytnych. O tych kwestiach napisałem w swoich artykułach wcześniejszych a także w Internecie¹⁵.

W historiografii Grudziądza można zauważyć anomalie dotyczącą XIII w. U Xaverego Froelicha wiek XIII jest w miarę bogato opisany. Natomiast w histo-

¹⁵ Zob.:

<http://www.mmgrudziadz.pl/artukul/zamiana-posiadlosci-miedzy-biskupem-krzyzakami-cz5>

riografii XX w., w przedziale l. 1960-1990 mamy zasadniczo informację o nadaniu Grudziądza biskupowi Chrystianowi w 1222 r. Pozycja Grudziądza jest w tym nadaniu na pierwszym miejscu. Następnie badacze przeszli już do 1291 r., nadania przywileju lokacyjnego na prawie chełmińskim. Wówczas wylania się w tej historiografii już zastany organizm miejski. Mamy do czynienia z ok. 70-letnim okresem milczenia o Grudziądzu. Miasto położone przy głównym szlakiem wodnym – Wiśle, jest przez historyków bagatelizowane. Przykładem takiej postawy badawczej są artykuły M. Biskupa i J. Frycza w *Roczniku Grudziądzkim* [T. 1: 1960]¹⁶ oraz w *Roczniku Grudziądzkim*, T. 20: 2012, artykuł B. Jähninga, *Przywilej grudziądzki z 1291 roku*.

Uważam, iż niewątpliwie do tego przyczyniły się problemy z identyfikacją nazwy Grudziądza w źródłach, jej zbieżności z późniejszym Dzierzgoniem, o czym pisałem w poprzednich odcinkach.

Jaki to jest istotny problem, można się przekonać na przykładzie indeksu w *Preußisches Urkundenbuch*, wydanego w latach 1882-1909. Ta publikacja źródłowa, w dwóch częściach dotyczy lat 1140-1309¹⁷.

Po tym przypomnieniu i uzupełnieniu zagadnień można się zająć podmiotem wymienionym w dokumencie z 1250 r., opublikowanym przez J. Voigt, w 1836 r., w dokumencie nr LXXXV, s. 81.

W dokumencie tym można na początku przeczytać następujące zdanie:

„Frater Ludewicus Preceptor domus sancte Marie Teuthonicorum in Prussia, et frater Henricus Stango Commendator et fratrum vniuersitas de Cristisburc, vniuersis Christi fidelibus hanc literam inspecturis salutem in domino. [...].

Datacja dokumentu:

Acta sunt hec in Cristisburc Anno incarnationis domini M.CC. quinquagesimo. XIV. Kal. Aprilis Datum eodem die et loco. (4)

Zdanie to można przetłumaczyć następująco:

Brat Ludwik Preceptor Zakonu Niemieckiego Nieskazitelnej Marii w Prusach, i Henryk Stango sprzymierzeniec i uniwersytet braci z Cristisburc, wszystkim wyznawcom Chrystusa, którzy ten list oglądać będą pozdrowienie w Panu.

¹⁶ Dostępny m.in.:

<http://kpbc.umk.pl/dlibra/publication?id=60368&from=&dirids=1&tab=1&lp=5&QI=>

¹⁷ Poniżej link do *Preußisches Urkundenbuch* [...], w Wielkopolskiej Bibliotece Cyfrowej:

<http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/13121?tab=1>

Zaznaczono *hec in Cristisburc*:

Acta sunt hec in Cristisburc – Działo się w tym (naszym) Cristisburc [...] w 1250 roku od Narodzenia Pańskiego, 14 Kalendy Kwietnia, tegoż dnia i miejsca.

Z datacji wynika, że dokument, przygotowano i podpisano w siedzibie bractwa uniwersyteckiego w Cristisburc.

Ludwik na liście świadków przywileju chełmińskiego z 1233 wystąpił jako *Lodewicus in Quedin provisors*. Natomiast w odnowionym przywileju z 1251 r. jest jako *Ludevicus provisor Pruscie*.

W *XV Kalendas Aprili*, tego samego roku, wystawiono i podpisano drugi dokument, w którym na liście świadków na końcu są *fratrum universitas de Cristiburg*. Dokument podpisano 17 kwietnia 1250 r. *XIV Kalendas* przypadają dzień później. W dokumencie z 17 kwietnia bractwo uniwersyteckie jest na liście świadków, na końcu drabiny społecznej, pokazanej w dokumencie. Natomiast w dokumencie z 18 kwietnia to bractwo jest jednym z podmiotów. Podmiot z tego dokumentu *fratrum vniuersitas de Cristisburc* nie był w dotychczasowej historiografii analizowany. Był on albo pomijany, albo tłumaczono to jako konwent krzyżacki z Christburga (Dzierzgonia). Informacja o *fratrum vniuersitas de Cristisburc* jest spójna ze zgodą na założenie fakuletów przez biskupa Chrystiana, wydaną przez papieża Honoriusza III, 3 marca 1217 r.

Uważam, że sprawa jest poważniejsza i dotyczy to dosłownie Uniwersytetu w Cristisburc. Bez wcześniejszego rozpoznania szkoły wyższej w Grudziądzu ten zapis jest faktycznie enigmatyczny. Jednostkowa informacja o uniwersytecie w Christburgu (Dzierzgoniu), w 1250 r. nadaje się do odrzucenia, jako niewiarygodna. Inaczej sprawa wygląda z Grudziądzem. Aczkolwiek i w tym przypadku bardzo wielu badaczy nie dopuszcza nawet hipotezy, że w Grudziądzu mogła być w średniowieczu szkoła wyższa, realizująca program uniwersytetu. Z tym poglądem, iż w Grudziądzu była średniowieczna szkoła wyższa, wyszedłem ok. 17 lat temu. Od razu spotkał się on z agresywnym sprzeciwem.

Nie ma potrzeby powtarzania całej argumentacji na rzecz istnienia na terenie obecnego Grudziądza średniowiecznej szkoły wyższej. Dla mnie, dla mojej argumentacji na rzecz istnienia uniwersytetu średniowiecznego w Grudziądzu brakowało tylko tej przysłowiowej „kropki nad i”, czyli dokumentu. Uważam, że takim dokumentami są ten tu analizowane z 1250 r. Dosłowne pominięcie jednego z podmiotów w tym dokumencie przyczyniło się do tej znaczącej luki w historii szkolnictwa wyższego na terenie obecnej Polski.

Ta pomyłka w odczycie podmiotów zaistniała podczas kwerendy archiwalnej, dokonanej przez F. v. Dregera w 1 poł. XVIII w., wydanej pośmiertnie w 1768

r. Wówczas to z bractwa uniwersyteckiego „zrobiono” konwent krzyżacki na zamku w Dzierzgoniu (niem. Christburg), miasta, które lokowano w 1288 r. W 1255 r. dokonano zamiany miast, z których jedno jeszcze nie istniało. Powstało ok. 30 lat później. Wielokrotnie badacze negowali pogląd Xaverego Froelicha z 1868 r., że miasto Christburg z dokumentu z 1255 r. to Grudziądz.

Do wniosku, że w Grudziądzu była szkoła wyższa, z programem uniwersyteckim doszedłem analizując źródła z epok późniejszych, w tym przypadku XVI-XVIII w. i zastanawiałem się jaka jest geneza powstania takiej dosłownej informacji źródłowej.

Punktem wyjścia była lista rektorów szkoły grudziądzkiej, podana przez Xaverego Froelicha. Najważniejszą tu informacją jest fakt, że rektorami byli studenci, w tym teologii. Druga informacja, to fakt, że szkoła posiadała przestarzałą, jak na w. XVI-XVIII strukturę. Jest to model Uniwersytetu Bolońskiego, gdzie rektorami byli studenci. Następną kwestią to lokalizacja szkoły. Pytanie wyjściowe, kto i dlaczego na obecnym kwartale centralnego rynku zbudował kampus szkolny? Informacja o rozplanowaniu kampusu jest na planach z 2 poł. XVIII w. Kampus szkolny w Grudziądzu posiada identyczne elementy składowe, jak kampus uniwersytetu w Oxfordzie.

Dokumenty kościelne z XVII – XVIII w. świadczą o przynależności pierzei północnej przy obecnym rynku do Kościoła. Z 1584 r. jest informacja, utrwalona przez X. Froelicha o przekazaniu szkoły i kościoła Miastu przez zgromadzenie księży za rentę. W 1524 r. król Zygmunt Stary potwierdził przywilej dla jurysdykcji kościoła św. Mikołaja w Grudziądzu.

Bulle papieskie dla szkoły biskupa Chrystiana świadczą o istnieniu wcześniejszych suplik ze strony biskupa Chrystiana.

Najważniejsza jest pierwsza bulla papieża Honoriusza III, z 3 marca 1217 r., będąca faktycznie zgodą na założenie szkoły przez biskupa Chrystiana w Prusach. Przy takich źródłach późniejszych istnienie *fratrum universitas de Cristisburc* (bractwa uniwersyteckiego, uniwersytetu w Grudziądzu) jest uzasadnione.

W tym artykule napisałem o negacji sukcesu edukacyjnego biskupa Chrystiana, wyrażonej przez P. Chmieleckiego.

Należy tu wspomnieć o niesłusznym przypisaniu Chełmnu szkoły misjonarzy z 1676 r. Uznał ją za relikwiarz Akademii Chełmińskiej¹⁸.

¹⁸ P. Chmielecki, op. cit. s. 46: *Należy dodać, że po wielu próbach doszło w r. 1651 do założenia w Chełmnie nakazanego dekretem soboru trydenckiego (1563) diecezjalnego seminarium duchowego. W r. 1653 zostało ono przeniesione do Chełmży, gdzie podczas drugiego najazdu wojsk szwedzkich w r. 1655 uległo całkowitemu*

Mamy tu przykład powielenia błędnej informacji. Faktycznie informacja o szkole misjonarzy dotyczy Grudziądza a nie Chelмна. Dokument przemianowania wcześniej szkoły na seminarium pw. Św. Wojciecha został opublikowany w 1887 r. (il. 5-8).

Kończąc ten artykuł, którego celem jest przypomnienie pionierskiej pozycji obecnego terenu Grudziądza na mapie średniowiecznych uniwersytetów, aczkolwiek w następstwie błędnego odczytania dokumentów źródłowych przez ich wydawców z XVIII-XIX w., całkowicie zapomnianej.

W świetle kwerendy archiwalnej Grudziądz spełnił podstawowe warunki dla funkcjonowania średniowiecznego uniwersytetu:

1. Była zgoda papieży na prowadzenie szkoły. Raczej papieży nie zajmowały się kwestią szkółki parafialnej.
2. Znana jest dokładna lokalizacja kampusu szkolnego, z tymi samymi elementami, co w Oxfordzie.
3. Kampus miał status jurydyki, potwierdzonej przywilejem króla Zygmunta Starego z 1524 r.
4. Znana jest szcążkowa lista rektorów i wicerektorów, zachowana od lat 40 XVI w. Rektorami byli studenci, wg modelu bolońskiego.
5. Znany jest mincerz z Grudziądza, z 2 poł. XIII w. Niezbędny element do funkcjonowania uniwersytetu, wyartykułowany także w akcie założycielskim Akademii Krakowskiej

Źródła archiwalne dotyczące uniwersytetu na terenie obecnego Grudziądza, z XIII w. nie kolidują z dokumentami dotyczącymi Akademii Krakowskiej i Akademii Chelmińskiej z 2 poł. XIV w. W pierwszym przypadku był to teren w granicach Korony. Grudziądzki uniwersytet był na terenie Prus a językiem wykładowym w XIII w. był pruski, o czym może świadczyć przetłumaczenie na j. pruski *Grammatyki Łacińskiej* Donata przez dominikanina Wilhelma z Modeny. W przypadku niezrealizowanego projektu Akademii chelmińskiej również nie ma konfliktu w dokumentach. A akcie założycielskim tej akademii jest wyrażenie, by była ona w mieście godniejszym.

Jest praktyka znana od stuleci, by prestiżowe urzędy, instytucje były zabierane przez miasta posiadające silniejsze lobby polityczne. Obserwujemy to np. we współczesnej Polsce. Kampusu uniwersyteckiego do Chelмна nie przeniesiono, ale szkołą w archiprezbiteriacie grudziądzkim (odpowiednik dekanatu) zarządzali kanonicy chelmińscy i oni byli głównie proboszczami kościoła św. Mikołaja. Uwa-

zniszczeniu. Seminarium wznowiło swą działalność dopiero w r. 1676 w Chelmnie, oddane pod zarząd zgromadzenia księży misjonarzy, które jak wspomniano, wywierało także silny wpływ na uczelnię chelmińską. P. Chmielecki w tym przypadku (przypis 67), powołał się na pracę A. Liedtke, *Początkowe dzieje seminarium chelmińskiego*, w: *Nasza Przeszłość*, t. 11: 1960, Kraków, s. 101-129.

zam, że dlatego, z powodu błędnych odczytów historycy nie mogą wyjaśnić przyczyny zaniechania realizacji bulli papieskich odnośnie utworzenia uniwersytetu w stołecznym Chełmnie.

Nie będzie chyba przesady w stwierdzeniu, że bez wysoko rozwiniętego szkolnictwa na tym terenie nie byłoby możliwe sporządzenie ponadczasowych dokumentów prawnych, jak przywilej chełmiński lub traktat dzierzgoński (wg obowiązującego nazewnictwa).

800 rocznica powstania zorganizowanego szkolnictwa na terenie obecnej Polski jest dobrą okazją do godnego przywrócenia pamięci o uniwersytecie założonym przez św. Chrystiana, biskupa misyjnego Prus.

516028

NEUES PREUSSISCHES URKUNDENBUCH.

WESTPREUSSISCHER THEIL

HERAUSGEGEBEN

VON

DEM WESTPREUSSISCHEN GESCHICHTSVEREIN.

II. ABTHEILUNG

URKUNDEN DER BISTHÜMER, KIRCHEN UND KLÖSTER.

BAND I.

URKUNDENBUCH DES BISTHUMS CULM.

THEIL II.

DAS BISTHUM CULM UNTER POLEN.

1466—1774.

DANZIG.

COMMISSIONS-VERLAG VON THEODOR BERTLING.

1887.

summe collaudanda. Haeresim, quae episcopatus illius praecipuam civitatem Torunium pridem infecit, adeo perdomuit, ut Basilicam S. Jacobi illius loci praecipuam et fama claram singulari cura industria magnanimitate sua catholicis assereret, processione in festo S^{ci} Corporis Christi solemnem pompam, per civitatis Lutheranismus imbutae circulos terrore prohibitam, ipsemet ingenti animo praesens introduxit, ecclesiam insignem Lichtfeldensem, centum ultra et viginti annos potentia praevalidae illis oris haereticae nobilitatis insessam, romanis sacris vindicavit, Torunii, Graudenti, Mariaeburgi-totaque provincia seu dioecesi Pomesaniensi audaciam et insolentiam pravorum ministrorum compescuit, periclitanti reipublicae, quoties maximo zelo, quam prudenti et maturo consilio cum summa animi moderatione prospexerit, quanta dignitate et commodo publicas legationes obierit, prolixum esset memorare. Neque vero haec promerita S. V. censeo ignota, cum quidquid in orbe Christiano agitur, ad S. V. tanquam ad suum collinetur centrum. Humillime proinde a S. V. postulo, nominationem meam, quam Ordinum Regni consensus, etiam priusquam regalis corona caput meum exornet, approbavit, ratam gratamque habere velit, ac praelatum de ecclesia et republica optime meritum ad hoc primum provehere dignetur fastigium. Cum vero ecclesiae Gnesnensis patrimonium, unumquam sit pessundatum, seu temporum iniquitate seu militari insolentia reditusque decreverint, maiorem in modo rogo S. V., ut ad mediocrem sacra diplomata taxam reduci clementer imperet. Porro gratiae et benignitati S. V. accedat auctuarium, si expeditio maturabitur, et quam primum nominato meo transmittetur: hoc enim tempus vel maxime desiderat, primatiale dignitatem in tam ancipiti et periculoso regni statu non diu orbam relinqui. Nec dubito mea postulata paterna excepturam facilitate Sanctitatem V. Agnoscat S. V. meum nominatum pro tanta beneficentia aeternum obnoxium, verum et ego pectori meo inscribam testatam S. V. erga me benignitatem. Coeterum longaevis ac felicissimum rei Christianae augurando S. V. imperium apostolicum, eiusdem benedictionem mihi populisque meis de genu imploro. Datum Varsaviae die 20 mensis Junii Anno Domini 1674.

Eiusdem Sanctitatis Vestrae

Obedientissimus filius
Joannes Rex Poloniae.

Aus den Litt. Princip. Vol. 104 fol. 106 bei Theiner, Mon.-Pol. III 629 nr. 644.

1190. ✓

1676. Januar 24. Culmsee. Die in dem Collegium zur Verbreitung des Glaubens in Rom gebildeten Weltgeistlichen in Preussen beabsichtigen die Gründung eines Missionshauses für Preussen.

Matthias Bystram, dei gratia episcopus Argivensis etc. Administrator. Universis et singulis, quorum interest, notum testatumque facimus, comparuisse coram nobis officioque nostro administratoriali personaliter Adm. Rndum Andream Więckowic, archipresbyterum et praepositum Graudentinum, alumnum Collegii Urbani de propaganda fide, et infra-

scriptum instrumentum coniunctionis inter alumnos S. Sedis apostolicae, sacerdotes saeculares pruthenos, pro fide sancta catholica, cum inscriptione duorum millium florenorum polonicalium ad effectum missionis in hac provincia per alumnos s. Sedis perficiendae in parata copia obtulisse, petiitque, ut illud ad Acta Officii nostri pro futura rei memoria suscipi sibi in forma solita authentica extradi mandarem. Cuius quidem instrumenti talis, qui sequitur, tenor:

Agnosimus, qualiter per dei omnipotentis gratiam ad vineam Christi sanguine fundatam vocati, eam excolere ad maiorem redemptoris nostri gloriam, ecclesiae militantis decorem atque orthodoxae fidei catholicae Romanae dilationem, iuxta breviam et rescripta apostolica conservandam et propagandam sumus obstricti. Haec nos pro voto et professione nostra humillime amplectendo, ne videamur gratiarum et sumptuum s. sedis apostolicae iuniores, quibus non solum nos educatos sed etiam in hunc finem liberaliter institutos esse non diffitemur, necessum est, ut non superficialiter institutis et votis nostris, verum realiter et sincere iuxta praescriptum sedis apostolicae in missionibus satisfaciamus et iuramenta nostra adimpleamus. Cum autem ecclesiasticis negotiis curisque animarum, assumptis parochiis, implicemur, quae sunt vocationis et instituti nostri, utiliter agere, et prout par est, exequi non valeamus, idcirco nos omnes in universum Alumni s. sedis apostolicae, sacerdotes saeculares tam in regali quam in ducali Prussia existentes, declaramus et obligamus, quotannis, quousque vixerimus, de facultatibus nostris, quas ope divina possidemus, pro Missionariis de gremio alumnorum tantum sedis apostolicae per s. Congregationem de propaganda fide institutis in partibus nostris utriusque Prussiae aliisque dominiis et regnis septentrionalibus, pro viribus nostris certam pensionem collaturos, de bonis vero possessis et possidendis, tam mobilibus quam immobilibus, omni suppellectili domestica et rebus morte derelictis quartam partem honorum pro necessitate eorundem Alumnorum Missionariorum iuxta dispositionem S. Congregationis de propaganda fide ad manus reverendissimi praefecti nostri consignaturos. Si quidem ordinamur ad salutem animarum in haereticis procurandam, conversationem nostram et vitam ad praescriptum ss. canonum dirigere petimus, ad quem eundem finem, invocato Numine divino et implorato S. Adalberti missionarii et patroni Prussiae patrocinio, Collegium sub titulo eiusdem S. Adalberti Episcopi et Martyris in hac eadem provincia inter Alumnos S. Sedis apostolicae sacerdotes tantum saeculares per S. Congregationem de propaganda fide erigi, illudque constitutionibus sanctis statui nostro competentibus muniri et fulciri, Illustrissimum ac Reverendissimum Dominum Episcopum Culmensem pro tempore existentem vel eius Vicarium eidem Collegio Missionariis et Alumnis in utraque Prussia et aliis regnis septentrionalibus praefici humillime supplicamus. Quam declarationem et obligationem nostram, approbante et ratificante s. sede apostolica et acceptante eam S. Congregatione de propaganda fide, in divina benedictione adimpleturos nos pollicemur. Ad quod quidem Collegium inter alumnos erigendum atque missionem

in utraque Prussia per alumnos s. sedis exequendam dictus comparens Adm. Rudus Andreas Więchowic, debita reverentia erga s. Congregationem de propaganda fide in vim recepti in alma Urbe beneficii motus, singularique zelo propagandae fidei orthodoxae et salutis animarum in haereticis procurandae accensus, in bonis paternis summam duorum millium florenorum polonicalium Collegio S. Adalberti inter Alumnos instituendo inscribit, in personam Perillustris et Reverendissimi Domini, domini Matthiae Bystram, dei et s. sedis apostolicae gratia Episcopi Argivensis, sede vacante episcopatus Culmensis administratoris moderni, resignat, in maiorem assecurationem summae inscriptae donum paternam lapideam cum pratis et suis attinentiis in civitate Graudentinensi dioecesis Culmensis eidem Collegio per modum hypothecae obligat. Insuper idem Comparens ulteriori devotione in Alumnos ductus, Collegio praefato S. Adalberti supellectilem propriam, tam sacram, quam domesticam, libros omniaque habita et habenda, possessa et possidenda, acquisita et in posterum acquirenda, mobilia et immobilia applicat, dat et irrevocabiliter donat hac sua personali comparitione et propriae manus subscriptione cum appositione sigilli.

Quia igitur suprascripta coniunctio inter Alumnos s. sedis apostolicae pro orthodoxa fide catholica Romana, pro salute animarum in obsequium provinciae et afflictae christianitatis inter haereticos degentis, atque etiam pro gloria et maiori merito Alumnorum cedere debet, nec repugnat ss. Canonibus s. matris ecclesiae: Proinde ad instantiam praedicti Adm. R. Andreae Więchowic, archipresbyteri et praepositi Graudentini illam ipsam Actis Officii nostri inductam, in forma hac authentica extradi sigilloque nostro communi mandavimus. Culmsae, solito nostrae circa ecclesiam cathedrali residentiae loco die XXIV mensis Januarii Anno Domini MDCLXXVI.

Loc. Sig. Officii. Loc. Sig. Adm. Rndi. Praepositi. Loc. subscriptionis manus.

Manuskript im bischöflichen Archiv zu Pöplitz, im Foliants Acta administrativa Illm. Matthiae Bystram ab anno 1664 ad 1677.

1191.

1676. April 10. Krakau. *Johannes III., König von Polen, erlaubt den Benedictiner-Nonnen in Thorn für ihren und ihres Klosters Bedarf Bier zu brauen.*

Joannes Tertius, dei gratia rex Poloniae, magnus dux Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitiae, Kiioviae, Volhyniae, Podoliae, Podlachiae, Divoniae, Smolensciae, Severiae, Czerniechoviaeque, significamus praesentibus literis nostris, quorum interest universis et singulis. Inter ceteras regii pectoris nostri praecipuas curas principalem eum esse ac potissimum zelum et conatum nostrum, ex innata erga cultum divinum pietate nostra ducimus, ut incrementis bonorum ecclesiasticorum omni ratione patrocinari studeamus. Quare et ad praesens ad humillimam petitionem per certos consiliarios nostros lateri nostro assidentes, religiosarum ac deo dicatarum Abbatissiae et totius conventus Thorunensis

Notatki

Notatki

Notatki

Notatki

(L.B.S.)

Redakcja: Tadeusz Rauchfleisch, Janusz Hinz. Logo KMDG wykonał Grzegorz H. Rygielski.